Ara fa 50 anys: 1965, Milani i la crisi de la pedagogia autoritària i militarista

Conrad Vilanou

Lorenzo Milani. *L'obediència ja no és una virtut*. Edició a càrrec de Miquel Martí Solé. Barcelona, Associació de Mestres Rosa Sensat, 2014, 119 p.

Hem d'agrair a l'Associació de Mestres Rosa Sensat, i especialment a la seva presidenta Irene Balaguer, la iniciativa de publicar aquest llibre que constitueix una petita joia del pensament pedagògic i social contemporani. A més, llegir-lo aquest any 2015 –quan es commemora mig segle dels dos escrits de Lorenzo Milani (1923-1967) que aquí es recullen– adquireix un sentit impagable. Altrament, es pot afegir que aquest any també es celebra el cinquantenari de la fi del Concili Vaticà II (1962-1965) que perseguia un *aggiornamento* de l'Església catòlica, procés que –com es dedueix del contingut d'aquest llibre– no devia ser una cosa fàcil. Si d'una banda es constata la presència de capellans compromesos com Milani, no és menys veritat que les resistències als canvis devien ser importants en un moment en què el deixant ombrívol del feixisme encara planava sobre Itàlia. De fet, el combat de Milani (ciutadà, mestre i sacerdot) és contra l'obediència militar, aquella submissió que va permetre que els soldats italians sota el feixisme (1922-1945) cometessin un seguit de barbaritats contra la humanitat. I el que és pitjor encara: que aquells soldats –i sobretot els seus comandaments– no haguessin estat mai jutjats.

Una prova del que diem es troba en el comunicat dels capellans castrenses, procedents de la Toscana, publicat el 12 de febrer de 1965 (es troba reproduït a la pàgina 17 del llibre que comentem) i que dóna peu als dos escrits de resposta de Milani que s'apleguen en aquesta obra. De fet, aquell escrit dels capellans castrenses de la Toscana, que volien que els lligams entre l'Església i l'Estat italià no es trenquessin quan bufaven els vents conciliars, honorava «a tots els caiguts per Itàlia», en una data assenyalada, si es té en compte que es va publicar a manera d'homenatge al tractat del Laterà, signat l'11 de febrer de 1929, entre Pius XI i Mussolini. No cal dir que aquell acord posava fi a la qüestió romana, originada per la incorporació de la ciutat –que fins llavors depenia del Sant Pare– a l'estat italià el 1870, després de la batalla de Porta Pia del 20 de setembre d'aquell any, la qual cosa va precipitar el tancament del Concili Vaticà I. Enfront de la guerra justa que justifiquen els capellans castrenses, Milani proclama el dret de l'objecció de consciència dels joves, la majoria fills de camperols i obrers que es veien obligats a fer el soldat i la guerra a benefici d'una minoria adinerada. I això sense bandejar la possibilitat de la desfeta nuclear en mig d'una Guerra Freda que va marcar l'*statu quo* de la política de la post-guerra.

Sembla avinent de notar que l'any 1965 els capellans castrenses –probablement per fer un cop de força davant dels plantejaments conciliars que volien canviar l'ordre de les coses eclesials, massa emparentades amb els interessos terre-

nals dels poderosos– insistien en el compromís entre l'Església i l'Estat italià, en els vincles entre el poder espiritual i el polític-militar, entre l'Evangeli i la milícia, trenta-sis anys després del pacte entre el feixisme i el Vaticà que es va signar a la basílica de Sant Joan del Laterà. Un xic abans, i per tal reconciliar-se amb l'Església, Mussolini s'havia casat amb la seva muller Raquel, per legalitzar canònicament la seva situació. Més endavant, el febrer de 1943, quan Galeazzo Ciano va caure en desgràcia, Mussolini el va nomenar ambaixador italià davant del Vaticà.

No és balder recordar que la signatura d'aquells pactes el 1929 va significar el retorn de l'ensenyament de la religió a l'educació secundària italiana, eliminada a partir de la posada en marxa de la reforma de Giovanni Gentile, primer ministre d'Instrucció Pública de Mussolini que va endegar en pocs mesos (entre 1922 i 1923) una profunda transformació educativa de caire conservador, elitista i neoidealista. Encara que Gentile acceptava la presència de la religió a l'ensenyament primari, per tal que els infants poguessin entendre la fenomenologia de l'esperit, no pensava el mateix pel que fa a l'educació secundària. No obstant, a partir del tractat del Laterà, la religió va tornar als liceus italians, de manera que en opinió d'alguns historiadors Gentile va quedar relegat a una posició perifèrica dins del règim, al qual va ser addicte fins al final. No debades, Gentile va morir a Florència –ciutat on va néixer Milani, i al seminari de la qual va ingressar el setembre de 1943– en un atemptat partisà el 15 d'abril de 1944 (Mecacci, 2014).

Està clar que Milani –nascut el 1923– coneixia perfectament el funcionament de l'educació feixista que va patir, tal com apunta en algun passatge d'aquestes cartes. Així, quan es refereix al que explicaven els mestres italians el 1936, en relació a l'aventura imperialista italiana a l'Àfrica, escriu:

> Aquella escola vil, no sé si conscientment o inconscientment, preparava els horrors de tres anys després. Preparava milions de soldats obedients. Obedients a les ordres de Mussolini. Més encara, per ésser més precisos, a les ordres de Hitler. Cinquanta milions de morts. (p. 47)

D'aquí es deriva que Milani s'oposi a l'obediència militar, un estigma que prové del sistema polític liberal del segle XIX i que el feixisme va accentuar com un tribut sagrat a la pàtria.

Perquè, al cap i a la fi, l'orientació pedagògica de Milani es perfila com una alternativa al sistema pedagògic totalitari que –recordem-ho– tenia una de les seves expressions més genuïnes en el trilema «credere, obbedire, combattere» que va assumir la Gioventù Italiana del Littorio, fundada el 1937. Justament, aquestes tres paraules, que configuren l'esperit juvenil del feixisme, han donat títol a un llibre sobre la participació italiana en la Guerra Civil espanyola, esdeveniment que Milani esmenta i condemna en la resposta als capellans castrenses (Vaquero Peláez, 2007).

> El 1936 cinquanta mil soldats italians es varen trobar embarcats en una nova agressió infamant. Varen rebre l'ordre per anar com a "voluntaris" a agredir l'infeliç poble espanyol. Havien anat a ajudar un general traïdor a la seva Pàtria, rebel·la al seu legítim govern i al seu poble sobirà. (p. 27)

Tampoc podem deixar de banda que després de 1945 a Itàlia el neoidealisme de Gentile va donar pas al neoespiritualisme, en un context polític en què la corrupció política augmentava sense treva. Si Gramsci (1976) va formular des de la presó una alternativa pedagògica basada en el marxisme, Milani –durant els anys cinquanta i seixanta– va perfilar una pedagogia popular d'alt contingut polític. D'aquí que l'Associació de Mestres Rosa

Sensat –conscient del que deia Marta Mata, «pedagogia és política», segons recorda Irene Balaguer en el pròleg– hagi promogut la publicació d'aquestes dues cartes que tenen una pregona dimensió política, en clara oposició al feixisme.

> En una paret de la nostra escola [Milani als jutges el 18 d'octubre de 1965] hem escrit amb lletres grans "I care". És l'expressió intraduïble dels millors joves americans. "M'importa, ho tinc al cor". És exactament el contrari de l'expressió feixista "Se me'n fot". (p. 38)

Mentre el feixisme emfasitzava l'obediència, Milani reclamava la consciència, en una línia humanística de pensament que entronca amb el socratisme dialògic i que, en conseqüència, destaca el paper de la paraula –del *logos*, que reuneix el mot escrit i dit– com a mitjà d'expressió de la llibertat de l'alumne. D'aquí la importància del llenguatge –i per tant, de l'escriptura i de la lectura– en l'acció pedagògica de Milani que va dur a terme entre 1954 i 1967, fins que va morir d'una leucèmia. Al seu parer, la llengua constituïa una condició de possibilitat per a l'emancipació humana. D'aquesta manera ho sintetitza Miquel Martí en el llibre que tenim a les mans: «L'escola nacional no donava una estructura mental i dialèctica comuna a tothom, que seria la base d'un veritable diàleg. El domini de la llengua pertany a la classe social dirigent, independentment de l'escola» (p. 78).

Així, doncs, la reafirmació del Laterà –acords signats el 1929 i revalidats pels capellans castrenses de la Toscana el 1965, quan tenien lloc les discussions conciliars– va ser el detonant de la resposta de Milani, un capellà gens convencional que coneixia perfectament la història recent d'Itàlia que explicava amb passió als alumnes de Barbiana.

> Hem agafat doncs els nostres llibres d'història (llibres de text de secundària, no pas monografies d'especialistes) i hem refet cent anys d'història italiana a la recerca d'una "guerra justa". O sigui, d'una guerra que estigués d'acord amb l'article 11 de la Constitució. No és culpa nostra si no l'hem trobada. (p. 39)

Paga la pena recordar que quan Milani escrivia aquestes coses, 31 nois italians es trobaven empresonats a Gaeta, una de les bases de la VI Flota americana a la Mediterrània, per haver objectat davant del servei militar.

En concret, Milani va redactar dos escrits. El primer, al qual ja ens hem referit, porta per títol «Resposta de Don Lorenzo Milani als capellans castrenses» amb data del 22 de febrer de 1965 (es troba a les pàgines 21-31 del llibre que recensionem), i va ser publicat pel setmanari *Rinascita* del Partit Comunista. «Tot seguit un grup d'excombatents varen formular una denúncia contra Lorenzo Milani, rector i mestre de Barbiana, i contra Luca Pavolini, director de *Rinascita*» (Alumnes de l'escola de Barbiana, 1998, p. XXX). Per la seva banda, el segon escrit, després que la polèmica arribés als tribunals, respon al títol de «Carta als jutges», de 18 d'octubre de 1965 (pàgines 35-59 del llibre que tenim a les mans).

> En una primera instància [escriu el curador de l'edició] la sentència fou absolutòria, però un recurs del Ministeri Públic al Tribunal Superior (*Corte d'Appello*) acabà amb una sentència condemnatòria l'octubre de 1968, quan ja feia un any i mig que Lorenzo Milani havia mort. (p. 13)

Val a dir que aquesta segona carta, atesa la malaltia de Milani, va ser llegida per l'advocat d'ofici que el representava en el judici que es va celebrar al palau de justícia de Roma el 14 de desembre de 1965.

I això succeïa, justament, quan feia pocs dies –menys d'una setmana– que s'havia clausurat el Concili Vaticà II, el 8 de desembre d'aquell mateix any. Tot i el tarannà d'obertura i diàleg del Concili, el cert és que Milani va haver de suportar la intransigència eclesiàstica. Primer, i des-

prés de publicar el llibre *Esperienze Pastorali* (1957), va ser castigat per la Cúria i confinat en un petit reducte de muntanya com Barbiana, o, millor dit, Sant'Andrea de Barbiana, un llogaret amb 96 ànimes, on va posar en marxa una escola que s'ha convertit en un referent pedagògic de primer ordre. Més tard, el seu enfrontament amb els capellans castrenses va portar-lo al jutjat. Així s'esdevé que el poder judicial –en una Itàlia en què la Democràcia Cristiana feia i desfeia segons els seus interessos partidistes– va focalitzar l'atenció en els escrits de Milani, que es mostrava a favor de l'objecció de consciència davant del servei militar obligatori, una vella aportació de l'estat-nació que el va imposar a començament del segle XIX per considerar que el poble armat defensava millor la pàtria que un exèrcit professional de mercenaris. No s'ha de perdre de vista que el correu postal mai arribava a Barbiana, llevat de les cartes que dirigia la caixa de reclutes als joves, sovint illetrats, quan entraven en edat militar (p. 85).

Doncs bé, la Revolució Francesa, que va cloure amb l'imperi napoleònic, va tenir molt a veure amb aquest procés que va ser assumit per la Itàlia liberal del segle XIX que, a partir de 1860 i sota el lideratge de la casa dels Savoia, va consumar la unitat territorial i cultural de la nació transalpina. Tal vegada, la unitat italiana no va ser més que una conseqüència del moviment del *Risorgimento*, un dels mites de la història recent d'Itàlia. Milani recorda el que explicava un vell rector catòlic:

> El diari catòlic de Florència, portava una franja negra a la portada i a la contraportada. Portava dol pel *Risorgimento*. (p. 53)

Per consegüent, no pot sobtar que els dos escrits de Milani estiguin farcits de referències històriques que el curador ha il·luminat amb oportunes notes a peu de pàgina que fan més entenedors els dos escrits.

Al capdavall, Milani volia posar fi a un sistema de mobilització de la joventut –que donava més importància al servei militar que a l'escola, com confirma el fet que molts infants fossin escolaritzats d'una manera deficient– a través de l'exercici lliure d'una consciència que promogués l'objecció dels joves. En referir-se al seu passat educatiu, Milani fa el següent comentari:

> Els nostres mestres s'oblidaven de fer-nos notar una realitat lapidària: que els exèrcits es mouen a les ordres de la classe dominant. (p. 43)

Sens dubte, en l'univers mental de Milani planaven –com es palesa en aquests dos escrits– les campanyes militars italianes, sempre beneïdes pels capellans castrenses, ja fossin a Europa –és el cas de la Guerra Civil espanyola– o bé a les accions expansionistes a Àfrica, amb la intenció de refermar un imperi colonial que enyorava l'antic esplendor de l'època de la Roma clàssica. Ras i curt: sense l'impacte del feixisme es fa difícil entendre la reacció de Lorenzo Milani o, el que és el mateix, el seu pensament pedagògic i social.

En aquesta direcció, hem de destacar la importància dels termes «Doposcuola» i «Dopolavoro» en el context del feixisme que va separar l'escola i el treball de l'oci i del temps lliure. Així, per atendre les necessitats del «Doposcuola», es va crear l'Opera Nazionale Balilla, que va funcionar entre 1926 i 1937, quan es va integrar en la Gioventù Italiana del Littorio. Es tractava que els infants i els joves, des dels 6 i fins als 21 anys, estiguessin integrats en aquestes organitzacions feixistes que agrupaven els joves per franges d'edat (Figli della lupa, Balilla, Avantguardista, Jove feixista, Milicià feixista). Endemés, i

pel que fa a l'àmbit del treball, el 1925 es va posar en marxa l'Opera Nazionale Dopolavoro, per tal de tenir cura de l'oci de la classe treballadora, amb la qual cosa s'assegurava el control ideològic dels obrers que –en sortir de les fàbriques– queien sota la tutela del règim i de la manipulació ideològica. Davant d'aquesta situació, Milani va plantejar una escola que no feia mai vacances i que tenia oberta totes les hores de tots els dies de l'any. És l'escola a temps complet, on es combina el treball escolar, la vida en companyonia i l'oci creador i alliberador (Besalú, 2014).

> Una escola austera com la nostra, que no coneix ni recreació ni vacances, té molt de temps disponible per pensar i estudiar. Per això té el dret i el deure de dir les coses que altres no diuen. És l'única recreació que concedeixo als meus nois. (p. 38-39)

Si durant el feixisme, l'existència del «Doposcuola» i del «Dopolavoro» van constituir dues instàncies d'adoctrinament, després de 1945 la premsa esportiva –*La Gazetta dello Sport*– contribuïa a la mateixa funció, no només amb el futbol –quan l'Inter de Milà es van convertir en un fenomen d'abast mundial gràcies a la televisió– sinó també a través del ciclisme, amb la lluita entre Bartali i Coppi d'uns anys abans. Arran d'això, es pot anotar que el feixisme ja havia establert lligams amb el futbol, sobretot si tenim en compte que Itàlia va guanyar els Campionats Mundials de 1934 (disputat a Itàlia) i 1938 (celebrat a França), amb tota mena de tripijocs. Naturalment, Lorenzo Milani volia posar fi a aquests intents d'adoctrinament i manipulació, primer política durant el feixisme, després esportiva en un règim cada vegada més corrupte sota la direcció de la Democràcia Cristiana. Altrament, aquest partit, després de la caiguda de Mussolini el 1943, ja va promoure a través de Luigi Gedda el Centro Sportivo Italiano, un moviment juvenil que havia de cristianitzar allò que fins llavors havia estat en mans dels feixistes, per tal de mantenir el control de la joventut. Si el feixisme ho va fer a través de l'adoctrinament polític, la nova Itàlia sorgida de la caiguda de Mussolini el 1943, de la derrota del feixisme el 1945 i del referèndum de 1946 que va proclamar la República, va recórrer a l'ús de l'esport.

No hi ha dubte que aquestes dues cartes, es poden posar en relació amb la *Carta a una mestra* (1967), que van escriure els alumnes de l'escola de Barbiana. En realitat, el curador del llibre que comentem –Miquel Martí Solé– és un dels grans coneixedors i divulgadors de l'obra de Lorenzo Milani. A recer del maig del 68, i molt abans de la transició democràtica, Miquel Martí es va encarregar de l'edició de la *Carta a una mestra*, amb una breu presentació en què manifestava que «a Barbiana –no arriba a poblet de muntanya– hi va arribar un dia, "desterrat", un capellà anomenat Lorenzo Milani». Ja llavors –en aquella data llunyana de 1969– Martí va escriure: «Les seves *Carta als capellans castrenses* i *Carta als jutges* són d'una importància capital en la història de l'objecció de consciència» (*Carta a una mestra*, 1969, p. 7). Més tard, Miquel Martí també es va encarregar de l'edició de la *Carta a una mestra* (1998) que es va incloure dins de la col·lecció *Textos pedagògics* (núm. 36). A grans trets, i d'acord amb el que apunta Miquel Martí, les intuïcions de la pedagogia de Milani segons els principis bàsics de l'escola de Barbiana són tres: no suspendre, a temps ple i dimensió política.

És hora de cloure aquesta recensió que ha volgut situar aquestes dues cartes de Milani que completen una trilogia pedagògica i social quan s'ajunten amb la *Carta a una mestra*. Els tres escrits corresponen al breu període que va entre 1965 i 1967, a les envistes del maig del 68.

Comptat i debatut, aquests tres cartes –resposta als capellans castrenses (1965), carta als jutges (1965), carta a una mestra (1967)– confirmen que l'obediència militar formava part del món d'ahir (Zweig), alhora que les relacions pedagògiques entre mestres i alumnes assolien una nova dimensió basada en la proximitat i confiança. Milani no va recórrer als grans noms de l'Escola Nova italiana (Montessori, germanes Agazzi, etc.), ni tampoc va fer cas dels principis pedagògics de l'escolàstica milanesa (Mario Casotti) ni del neoespiritualisme (Sciacca), dues corrents d'inspiració cristiana, aristotèlica-tomista i platònica-agustiniana, respectivament.

Ben mirat, tampoc va seguir les petjades de Gramsci, atès que es va desmarcar dels postulats comunistes i anarquistes. La seva revolució –tot i ser social– no es basa en la clàssica lluita de classes, sinó en el missatge de l'Evangeli. Sobre aquesta base va orquestrar una lluita pedagògica i cultural que fomentava la consciència dels joves dels poblets aïllats de la Toscana, una zona humanitzada a través de l'agricultura que –amb el pas del temps– va donar lloc al sorgiment d'una important indústria, tèxtil principalment, a les poblacions de la plana, amb el consegüent despoblament de la muntanya. En suma, Milani va plantejar una proposta pedagògica i social alternativa i radical, que emfasitza la importància del llenguatge i de la història, una fórmula que el sistema polític governant no estava disposat a acceptar. Mentre els líders de la Democràcia Cristiana (Gedda, Andreotti) –enemics de Milani– estan avui quasi del tot oblidats, la seva obra manté una plena vigència. Una mostra, més, que per damunt dels vaivens polítics romanen les idees i les accions d'aquells que –com Milani– han lluitat pels més vulnerables i desvalguts. Ell ho fa ver amb unes armes pacífiques –l'escola, el llenguatge i la història– que es van posar al servei de la consciència personal i social, és a dir, de l'alliberament de l'ésser humà i, per extensió, de la societat oprimida.

Referències

Alumnes de l'Escola de Barbiana (1998) *Carta a una mestra*. Vic, Eumo editorial.

Besalú, X. (2014) «L'acció educativa amb els més vulnerables. Lorenzo Milani i el valor del temps», a Galcerán, M. i Vilanou, C. [ed.] *Crisi, vulnerabilitat i pedagogia social. Perspectiva humanista*. Barcelona, Editorial UOC, p. 125-143.

Escola de Barbiana (1969) *Carta a una mestra*. Edició de Miquel Martí. Barcelona, Editorial Nova Terra.

Gramsci, A. (1976) *La alternativa pedagógica*. Selecció de textos i introducció de Mario A. Manacorda. Barcelona, Nova Terra.

Mecacci, L. (2014) *La Ghirlanda fiorentina e la morte di Giovanni Gentile*. Milano, Adelphi Edizioni.

Vaquero Peláez, D. (2007) *Credere, obbedire, combattere: fascistas italianos en la Guerra Civil española*. Saragossa, Mira editores.